

## OBSERVAȚII ȘI RECTIFICĂRI LA „MONEDELE GETO-DACILOR“

Cartea lui C. Preda, care se înscrie, ca al XIX-lea volum, în seria „Biblioteca de arheologie“, Edit. Acad. R.S. România, București, 1973, este una din cele mai voluminoase lucrări de specialitate privind istoria Daciei: 438 p. de text, 25 de hărți (în text), un rezumat în limba germană, un indice și 80 de planșe cu monede, stanțe, contramărci și vase. Alegându-și ca teză de doctorat întocmirea unei monografii pe baza unui material atât de vast și de controversat, autorul a trebuit să depună o muncă imensă atât pentru a-l studia pe baza lucrărilor de sinteză și a articolelor tratând probleme de detaliu, cât și pentru a-l verifica în numeroase muzee și colecții din țară și străinătate.

Descoperirile din ultimele patru decenii au îmbogățit considerabil seriile de emisiuni atestate în bazinul Dunării de jos, adăugând la materialul prelucrat de K. Pink tipuri și variante noi. În asemenea condiții o sinteză nouă era binevenită. Spre deosebire de K. Pink, C. P. operează cu un număr foarte mare de subdiviziuni, insistând asupra detaliilor în descrieri și comentarii extinse. Defalcarea pe tipuri a tezaurilor și intercalarea părților corespunzătoare în fiecare capitol l-au obligat pe C. P. la repetări inerente unui asemenea procedeu. Descoperirile monetare din arcul intracarpatic (p. 97 și urm., p. 300 și urm.) sînt prezentate mult mai sumar decît cele din arcul extracarpatic (p. 185 și urm.). Lipsa unui repertoriu îngreunează mult cunoașterea compoziției tezaurilor.

Cele 74 de planșe anexate, pe care este reprodus un număr impresionant de monede geto-dacice, constituie un valoros material documentar pentru studiul comparativ al tipurilor emise la nordul Dunării de jos. Pentru pl. I ar fi fost însă utilă precizarea care dintre monedele reproduse sînt considerate de autor emisiuni contemporane cu Filip al II-lea și care imitații ale acestora (la p. 463 imitațiile sînt date ca postume); tot astfel și pentru pl. II—IV lipsesc indicațiile necesare separării pieselor postume de imitații.

Pe supracopertă se enunță că lucrarea lui C. P. „reprezintă prima sinteză asupra monedelor geto-dacice“, apreciere ce ignorează lucrarea lui C. Moisil, *Monedele dacilor*, în BSNR, XV, 1920, p. 59—78 (apărută în prima versiune sub titlul *Avut-au Dacii monede proprii?*, în *Lui Ion Bianu amintire*, București, 1916—1921, p. 307—331), care a fost pentru vremea ei tot o sinteză, căci (chiar dacă numărul paginilor e redus) C. Moisil a reușit să expună problemele de bază ale monedei daco-getice. Se știe, de asemenea, că lucrarea lui K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, Budapeșt, 1939, a devenit manualul numismatic de bază pentru toți cercetătorii și istoricii epocii Latene din Europa centrală și sud-estică. În aprecierea părerii că C. P. „a realizat de fapt o schiță generală a întregii istorii economice și politice a populației geto-dacice pînă la constituirea formațiunii statale conduse de Burebista“, nu trebuie pierdut din vedere că o astfel de „schiță generală“ găsim și în *Getica* lui V. Părvan, și în *Istoria României*,

I, București, 1960, ș.a. Pornind de la „schitele generale“ existente, C. P. a căutat să adâncească unele probleme prin semnalarea multor monede inedite, prin studiul comparativ și analitic al tezaurilor și al descoperirilor izolate din spațiul carpato-dunărean. Selectarea, prezentarea și interpretarea materialului, ca și concluziile formulate de autor rămân totuși pe alocuri discutabile. Ne vom opri asupra citorva dintre ele.

Cu toate că titlul capitolului *Din istoricul cercetărilor* i-a permis autorului să prezinte, pe baza unei selecții subiective, lucrările ce vizează emisiunile monetare din Dacia, nu era lipsit de interes ca cititorii să fie informați că, încă pe la mijlocul sec. XIX, unele imitații de tetradrahme găsite în Dacia au fost considerate ca emisiuni ale populației locale: J. Kemény denumește înainte de 1852 unele piese din colecția sa *Numi Dacici* sau *Münzen dakischer Art* (*NumK*, LXII—LXIII, 1963—1964, p. 64, nota 30), iar la D. Lészay găsim precizarea: „*hos omnes Philippici Macedonici nomine insignitos numos, barbaros i.e.: a Dacis recusos et usurpatos fuisse censeo*“ (*SCN*, III, 1960, p. 461). Ei au anticipat, prin urmare, ideea care s-a impus mai târziu, în urma documentării mai ample a lui E. A. Bielz (1874). Surprinde, de asemenea, omiterea menționării paragrafelor 38 și 39 ale capitolului al XII-lea din cartea lui Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, paragrafe care au constituit singurul ghid important în limba română pentru cei ce se ocupau de colecționarea și studierea monedelor „barbare“ emise în Dacia. Aceasta cu atât mai mult, cu cât Gr. G. Tocilescu a fost primul care a formulat părerea că o parte a emisiunilor locale găsite în nordul Dunării de jos trebuie atribuită celților și alta dacilor.

Obiecția că monedele din colecția lui „Gróf Dessewffy Miklós“ nu sînt prezentate „pe tipuri și regiuni“ (p. 14) se cerea întregită cu mențiunea că Dessewffy Miklós cunoștea clasificarea științifică a emisiunilor „barbare“ și că în caietele III și IV el a precizat pentru fiecare monedă teritoriul de circulație. (*Classification de suites monétaires de la collection Dessewffy*, p. 50—54, 73—81).

Perioada în care se înscriu lucrările publicate de Ö. Gohl nu se limitează la anii 1903—1915, cum susține C. P. (p. 15); primul său articol publicat în *NumK* datează din 1902, iar ultimul din 1928. Activitatea lui științifică începe în 1894 cu un studiu *Asupra monedelor imperiului roman* (vezi *NumK*, XXVI—XXVII, 1928—1929, p. 11—13). Nu este relevantă corespunzător nici contribuția acestui cercetător la elucidarea unei importante părți a problematicei emisiunilor monetare din bazinul carpato-dunărean (*op. cit.*, p. 7—9; K. Pink, *op. cit.*, p. 14; R. Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulande*, II, *Bibliographische Nachträge und Ergänzungen*, Graz, 1969, p. 158—161).

În dezvoltarea numismaticii române, rolul *BSNR* a fost în mod necesar altul decît al *CNA*, dat fiind că un interval de 16 ani separă începuturile apariției celor două reviste; „bazele numismaticii din România“ (p. 15) nu au putut fi puse la două date diferite. Interes pentru colecționarea și studiul monedelor a existat cu mult înainte. Înființarea Societății Numismatice Române a fost, de fapt, rezultatul acestui interes. Colecțiile lui D. A. Sturza, M. C. Sutz și lucrările lor erau binecunoscute și apreciate de specialiști la acea dată (*BSNR*, I, 1904, p. 1 și urm.).

Autorul prezintă unele lucrări asupra monedelor vest-celtice (p. 17—18), dar nu amintește lucrările privitoare la celții din est (vezi R. Forrer, *op. cit.*, II, p. 142/28, 145/93, 158/326—334, 164/442, 165/460—469, 166/491, 168/524—527, 170/550—552, 177/685, 697—698, 183/787, 186/853—854).

Lipsește menționarea ediției a doua a lucrării lui R. Forrer, completată cu un volum, care, pe lângă prezentarea rezumativă a celor mai importante rezultate obținute în ultimele șase decenii în cercetarea tipurilor monetare descrise de R. Forrer, dă și o bibliografie cu 866 de titluri.

Titlul cap. II: *Condițiile economice și social-politice ale apariției monedei la geto-daci* (p. 19 și urm.) impunea o prezentare diferențiată pe regiuni a situației din Dacia, pentru a se înțelege care sînt deosebirile dintre dezvoltarea economică a spațiului intracarpatic și a celui extracarpatic, unde, după părerea lui C.P., emisiunile locale apar mai devreme decît în restul Daciei. Autorul s-a mulțumit să analizeze numai izvoarele literare și arheologice privitoare la Țara Românească, neglijîndu-le pentru restul regiunilor.

Constatarea „nu putem ști în ce măsură se poate vorbi în regiunea intracarpatică de o circulație a monedelor macedonene în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n.” (p. 24), bazată pe lipsa unor monede de bronz și pe imposibilitatea de a stabili data emiterii staterilor și a tetradrahmelor atribuite lui Filip al II-lea și lui Alexandru Macedon, nu este convingătoare, monedele de bronz nefiind destinate schimbului între regiuni îndepărtate. Nu există, de altfel, nici în sec. II—I î.e.n. în arcul intracarpatic monede de bronz alături de cele de argint.

C. P. se raliază opiniei potrivit căreia „cître sfîrșitul secolului al IV-lea și mai ales în prima parte a secolului al III-lea î.e.n. numărul monedelor macedonene îndreptate spre Dacia se micșorează simțitor” (p. 25), ceea ce nu poate fi însă dovedit, deoarece în stadiul actual al cercetărilor nu dispunem de elementele necesare pentru a distinge monedele emise în timpul domniei lui Filip al II-lea și Alexandru Macedon de cele „postume”.

Constatarea că emiterea unei monede proprii a avut numai menirea „să rezolve dificultățile ivite în circulația produselor” (p. 26) presupune o simplificare nejustificată a unui proces determinat de factori economici și politici complecși.

Ar fi trebuit să se arate că majoritatea istoricilor și a numismaților români au respins cronologia stabilită de K. Pink pentru emisiunile daco-getice, căci altfel se creează impresia că autorul a intenționat (p. 33) să sugereze că el ar fi primul care a adus argumente pentru a dovedi că cronologia stabilită de K. Pink nu corespunde realităților din Dacia (p. 30—34).

Nu este citată (p. 46) lucrarea lui T. Gerasimov, publicată în *Antike und Mittelalter in Bulgarien*, Berlin, 1960, p. 146 și urm., unde sînt dezbătute probleme legate de emisiunile tracilor.

Pentru cronologia primelor imitații (p. 42—50) C.P. reia părerile emise în articolele sale anterioare. Considerentele care se opun cronologiei stabilite de autor au fost expuse de noi în *ActaMN*, VII, 1970, p. 93—98 și în *File de istorie*, III, 1974, p. 166.

Sînt de asemenea discutabile, după părerea noastră, opiniile despre „tipul Banat” (p. 55 și urm.); vezi *AAC*, VIII, 1966, p. 87—92; *ActaMN*, V, 1968, p. 39—41; *SCIV*, XII, 1971, 3, p. 508—509.

Părerea că în tezaurul de la Criciova categoriile de monede se deosebesc ca tip, stil și greutate (p. 60) a fost formulată de Ö. Gohl (*NumK*, XIII, 1914, p. 133), pe care însă C.P. nu-l citează.

Dintre monedele tip Criciova (p. 61) a fost omisă piesa găsită la Virșeț, semnalată de Ö. Gohl, *loc. cit.*

C.P. reproduce ipoteza lui K. Pink (*op. cit.* p. 46), potrivit căreia o monedă păstrată la Muzeul din Budapesta cu indicația că provine din împrejurimile Lu-

gojului ar putea aparține tezaurului de la Criciova (p. 62, nota 151). Autorului i-a scăpat din vedere că Ö. Gohl (*loc. cit.*, p. 133) precizează că piesa a fost găsită în 1888; e deci puțin probabil ca ea să fi făcut parte dintr-un tezaur descoperit în 1910.

Afirmația „o încercare de clasificare a monedelor de tipurile Tulghieș, în care cu greu te poți orienta...” (p. 75, nota 206) nu corespunde realității, dat fiind că noi n-am încercat să clasificăm tipurile tezaurului de la Tulghieș, ele fiind clasificate de D. Popescu (*Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 201 și urm.); am adus doar unele rectificări și am stabilit care sînt grupele comune între piesele tezaurelor de la Tulghieș și Mireșu Mare (*AAC*, VIII, 1966, p. 89—92; *ActaMN*, VI, 1969, p. 67—71).

Din tezaurul de la Mireșu Mare se păstrează doar șapte piese în Muzeul Național din capitala Ungariei, nu 101, cum susține C.P. (p. 76 și 96), care a confundat numărul de monede prezentat pentru studiu lui A. Kerényi (*NumK*, XLIII, 1944, p. 9 și urm.) cu acela al monedelor existente la cabinetul numismatic din Budapesta.

La p. 76, nota 212, lipsește, din indicația bibliografică, *SCIV*, 22, 1971, 3, p. 510—511.

Considerării monedelor de la Tulghieș și Mireșu Mare ca formînd un singur tezaur (p. 75 și urm.) i se opune faptul că nu fiecare tip monetar din tezaurul de la Mireșu Mare are corespondențe în cel de la Tulghieș; alte precizări în *SCIV*, 22, 1971, 3, p. 510—511.

Deosebiriile dintre stilul monedelor cu liră din regiunea Bratislava și al celor din tezaurul de la Tulghieș n-au fost puse în evidență de Eva Kolnikova, cum se indică în nota 234, ci de noi în *AAC*, VIII, 1966, p. 90.

Tipul „cu liră” fiind cunoscut numai la Tulghieș, nu este îndreptățită denumirea de tipul „Tulghieș — Mireșu Mare — cu liră” (p. 81), cu atît mai mult cu cît, pentru tipul „fără călăreț” care e în aceeași situație, se adoptă denumirea de tipul „Tulghieș — fără călăreț” (p. 81).

Constatarea că „descoperirile de la Tulghieș — Mireșu Mare..., ne îndreaptă... atenția spre partea de nord-vest a Transilvaniei, unde eventual ar fi putut să fie bătute aceste monede” (p. 84; cf. și p. 86—87) a fost formulată de A. Kerényi, în *NumK*, XLIII, 1944, p. 14 și dezvoltată de noi în *AAC*, VIII, 1966, p. 89—92 și urm.; în *ActaMN*, VI, 1969, p. 70; C. P. omite să menționeze în note aceste lucrări.

Nu sînt menționate toate piesele cunoscute din tezaurul de la Criciova (p. 96, cf. și p. 60). Ö. Gohl a semnalat din acest depozit 32 de monede, păstrate în următoarele colecții: Magyar Nemzeti Múzeum, șase piese; Dessewffy, 16 piese; Cabinetul numismatic din Viena, șapte piese; colecția Bleyer, o monedă, precum și două descrise în Catalogul Cahn (Ö. Gohl, *NumK*, XIII, 1914, p. 131—132, nr. 1, a, d, 2, c, 6, b, f, h; 1, b, 2, a, d, f, 3, a, b, 4, 6, a, e, g, 7, a, b, 8, b, 9—11; 1, c, 2, e, 5, 6, d, 8, a, 12, a, b; 12, c; 2, b, 6, c). La acestea se mai adaugă 17 monede prezentate lui Gohl pentru determinare (*op. cit.*, p. 132, nota 1—2).

În legătură cu tipul „Tulghieș-Copăceni” — prezent și în tezaurul de la Criciova, publicat de Ö. Gohl (*loc. cit.*) n-au fost amintite concluziile cercetătorului budapestan, convergente cu ale autorului (p. 95—96).

Afirmația: „Nu excludem posibilitatea ca toate aceste monede [ale tezaurului de la Crișeni-Berghieș] să fi fost emise doar cu cîteva ștanțe, care... au suferit mici modificări și corectări” (p. 98) se cerea argumentată, fiind opusă părerii lui

E. Chirilă (*Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 185—200), care a arătat că la executarea monedelor din acest tezaur s-a folosit un număr mare de ștanțe.

Despre monedele Dessewffy, 1199—1203, autorul spune o dată că „prezintă stilizări ceva mai accentuate” (p. 98), iar apoi susține că „Aceste piese ar reprezenta ultimile emisiuni din faza a, când ștanțele au devenit aproape de neutilizat” (p. 99). De fapt, imprimarea clară a aversului și a reversului, constatabilă chiar pe reproducerea acestor piese, arată că ele au fost emise cu ștanțe neuzate.

Monedele considerate (p. 99) ca reprezentând „faza b” a tipului Crișeni-Berchieș nu se leagă de „faza a” în privința ariei de răspîndire, iar tipologic cele două faze diferă foarte mult. Piese descoperite la Beclean, singura provenită din zona de circulație a „fazei a” (p. 101), se apropie ca stil mai mult de „faza a” decît de „faza b”.

Piesa de tip Crișeni-Berchieș de la Fertőrákos, care figurează la C.P. printre piesele cu mențiunea „fără nici un fel de amănunte” (p. 100), prezintă o importanță deosebită. Fiind găsită în același tezaur cu emisiuni celtice premergătoare celor din Noricum, databile în secolul I î.e.n. (Ö. Gohl, în *NumK*, IX, 1910, p. 113—114), moneda aceasta poate servi ca punct de reper în cronologia tipului Crișeni-Berchieș.

Mențiunea „fără nici un fel de amănunte” (p. 110) nu se potrivește nici descoperirilor de la Sarkad, Bács împrejurimi, Esseg, Mitrovica, și Slankamen, deoa-rece K. Pink, la care se referă autorul, dă indicații bibliografice cuprinzînd anu-mite precizări și detalii: moneda de la Sarkad este reproducută la Dessewffy, 1201 (= K. Pink, 144/287), cea din județul Bács (nu împrejurimi) e descrisă în *NumK*, XV, 1916, p. 55/3, ca fiind similară cu Dessewffy, 265 și Forrer 289, precizîndu-se că se deosebește numai prin faptul că „coiful călărețului nu are crinieră”, iar piesele de la Esseg, Mitrovica și Slankamen sînt considerate de Ö. Gohl similare cu Dessewffy, 265 (*NumK*, IX, 1910, p. 114). În aceeași situație se găsesc și mo-nedele descoperite la Reșița, Feleac-Cluj, Sighetul Marmăției și Sopron, date tot după K. Pink „fără alte amănunte”: piesa de la Reșița a fost publicată de Des-sewffy, 1200 (la care, în mod curios, C.P. face chiar trimitere în nota 298); la fel și cea de la Sopron, vezi Dessewffy 1213, cu precizarea că a fost descoperită în împrejurimi (din fotografie rezultă că reversul ei are un stil aparte); cele de la Sighetul Marmăției fac parte din tezaurul de la „Juncad”-Sighetul Marmăției (K. Pink, *op. cit.*, p. 80/4—5), iar descoperirea de la Feleac-Cluj a fost identificată de Ö. Gohl, în *NumK*, IX, 1910, p. 114/3, ca fiind de același tip cu Dessewffy 265.

Nu se indică lucrarea unde a fost publicată moneda cu sigla B, descoperită la Sighetul Marmăției (p. 106); la K. Pink (pe care C.P. nu-l citează pentru Sighe-tul Marmăției în acest loc) este enumerată, la p. 78, și descoperirea de la „Jun-cad” între cele în care s-au găsit asemenea piese, dar la p. 80—81, unde sînt de-scrise tipurile reprezentate în acest depozit, nu figurează „călărețul cu litera B”.

Pentru tipul Sighetul Marmăției A — cu roată dințată, C.P. acceptă (p. 108) părerea lui K. Pink că reversul derivă de la monedele „de tip Banat”, dar reversul tipului A cu roată dințată se apropie mai mult de reversul a două tetradrahme din loc necunoscut, care ar putea fi considerate ca făcînd legătura între monedele „de tip Banat” și cele cu roată dințată (vezi în *Satu Mare, Studii și comunicări*, II, 1972, p. 216), așa încît există posibilitatea ca tipul reprezentat prin cele două piese să fi servit ca model pentru monedele cu roata dințată.

Aversul tipului Sighetul Marmăției A n-a avut ca model emisiunile de tip Tulghies-Mireșu Mare cu sigla A, căci ele prezintă deosebiri sensibile în desen

(vezi C.P., pl. X/2—4 în comparație cu pl. XX/1, 4). Ca model pentru avers au putut servi mai multe monede, printre care unele executate după cele ale lui Audoleon (vezi K. Pink, *op. cit.*, p. 84, 93—94, pl. XVIII/337—339, XXI, 402—405).

Divizarea grupei Sighet A în subgrupele *a*—*b* nu ni se pare justificată, căci stilul pieselor reproduse de autor pe pl. XX/1 nu este superior celor de pe pl. XX/4; sînt doar ștanțe diferite; la fel și în cazul monedelor divizionare și al celor din grupa B (p. 108, 110).

Monedele divizionare reproduse pe pl. XX/2—3 nu provin de la Sighet (= Dessewffy, 863; K. Pink, *op. cit.*, p. 82, 1.a.; *ActaMN*, III, 1966, p. 83, lb.).

Este inexplicabil de ce au fost omise în monografia lui C.P. tipurile denumite de K. Pink „călărețul cu litera W“, cel cu „cap de gal“ și monedele divizionare, „Vogelpferd“ = „Cal-pasăre“ (K. Pink, *op. cit.*, p. 80—81); în *Satu Mare — Studii și comunicări*, II, 1972, p. 210—211), existente toate atît în tezaurul de la Sighetul Marmației, cît și în descoperiri din alte localități și în colecții (fără indicarea locului de descoperire).

Pentru problemele privitoare la denumirea monede „celto-dace“ (p. 55 și urm.), sau „dace“ la care participă celții, precum și la atribuirea etnică a grupului „Huși-Vovriești“ și a contramărcilor, vezi în *File de istorie*, III, 1974, p. 166—167. Tot acolo se găsesc și rectificări la prezentarea planșelor, LXXVII/B și LXXIX/C și a tezaurului de la Agrișul Mare, Rozavlea, Petroșani (Transilvania) și Turulung (*File de istorie*, III, 1974, p. 167, nota 16).

Calul de pe reversul monedelor de la Larissa constituie, după C.P., o dovadă în plus că emisiunile din Larissa au servit ca prototip celor din Oltenia (p. 135—136), dar — după cum se poate constata și pe baza reproducerilor date de autor — felul în care e redat calul pe emisiunile găsite în nordul Dunării nu are nimic comun cu cel de pe monedele din Larissa (B. V. Head, *Historia Numorum. A Manual of Greek Numismatik*, Oxford, 1911, p. 299, fig. 174); K. Pink (*op. cit.*, p. 67—68) arată că reversul monedelor găsite în Oltenia are analogii cu alte monede din Dacia.

În tezaurul de la Șilindia se află patru (nu două — cum susține C.P. la p. 138) monede de tip Larissa Apollo-Amphipolis. Trei dintre ele pot fi incluse în seria *a*, iar a patra reprezintă o variantă nouă (E. Chirilă — N. Chidioșan — I. Ordentlich — N. Kiss, *Der Münzhort von Șilindia*, Oradea, 1972, pl. IX/405, p. 28—29, 59—60).

Argumentele aduse pentru justificarea denumirii „cu cap janiform“ (p. 144) în loc de „cu dublu cap al lui Zeus“, adoptată de C. Moisil (*CNA*, XV, 1940, p. 241—249) și Oct. Iliescu (*SCN*, II, 1958, p. 448—449), nu reușesc să infirme cele susținute de C. Moisil și Oct. Iliescu.

Pentru rectificări și observații în legătură cu grupa monedelor denumite de C.P. „tipul Dumbrăveni“ (p. 185 și urm.), vezi *SCIV*, 21, 1970, 3, p. 523—525.

În problema stabilirii datei de încetare a emiterii monedelor daco-getice, C.P. a omis părerile lui C. Daicoviciu și M. Macrea (*AISC*, II, 1932—1935, p. 163, nota 3), precum și ale lui B. Mitrea (*EDR*, X, 1945, p. 41).

În legătură cu moneda dată de Dessewffy ca fiind găsită la Doclin (p. 271/2), C.P. ar fi trebuit să precizeze din ce considerente a formulat rezerve cu privire la locul descoperirii (p. 271/2: „probabil din Doclin“).

Dat fiind că la I. Marțian în *CNA*, II, 1921, p. 22, nu găsim nici o mențiune despre descoperirea unei monede de „tip Aninoasa“ la Turda (p. 283/24), avem pro-

abil a face cu o confuzie făcută de C. Preda cu o piesă provenită din loc necunoscut.

Titlul subcapitolului III. B. *Monedele din Transilvania și Banat* nu corespunde cu conținutul, căci sînt analizate tipuri care nu sînt răspîndite în Banat; vezi hărțile de la p. 292, 304 și 315.

Autorul nu explică de ce consideră „tipul Medieșu Aurit” ca etapă de tranziție (p. 293).

Moneda de la Slovenské Nove Mesto (Sátorajaujhely) = Dessewffy, 445 are greutatea de 7,90 g și diametrul de 23 mm (cf. pentru această localitate și NumK, III, 1904, p. 7, Dessewffy, 1232), nu 10,58 g și 26 mm cum scrie C.P. la p. 290.

Forma frunzelor fiind complet diferită pe cele două tipuri monetare de la Medieșu Aurit, ea nu poate constitui un element stilistic care să indice o continuitate între ele (pl. LIX/2—12, p. 290).

Nu este corectă afirmația că „nu s-a păstrat nici o monedă” din tezaurul de la Andrid (p. 290), căci la Cabinetul numismatic din Budapesta se găsește o piesă din acest depozit (T. Báder, în *Tezauru monetare din județul Satu Mare*, 1968, p. 131/1).

Articolul din NumK, XIV, 1915, citat de C.P. în nota 797, este semnat de M. Dessewffy și nu de Ö. Gohl.

Informația despre descoperirea de la Bunești nu este „vagă”, căci chiar în unele dintre lucrările citate de C.P. (p. 290/2) se precizează că tezaurul era format din 112 monede și se dau indicații cu privire la tipul pieselor.

Tezaurul de la Lușca n-a fost descoperit în 1842 (p. 291/3), ci în 1840. Este singurul depozit de monede dacice îngropat în sec. al II-lea e.n., deoarece alături de monedele dacice s-a găsit și o monedă de la Hadrianus (J. G. Seidl, în *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst*, III, 1846, p. 148).

Nu rezultă motivele care să justifice calificarea drept „confuzie” (p. 291/5) a informației date de Ö. Gohl referitor la tezaurul din Sadova, căci Ö. Gohl a văzut piese din acest depozit și a precizat că, pe lângă două monede „costoboce” (= tip Medieșu Aurit), mai erau reprezentate tipurile: Dessewffy 319 (= Alexandru Macedon — Filip III Arideul); Dessewffy 411 (= Aninoasa-Dobrești), Dessewffy 431, 437 (= București — Virteju) și Dessewffy 515 (= cu spirală pe față); vezi NumK, XIV, 1915, p. 72. Îndoiala formulată de K. Pink (*op. cit.*, p. 83) și admisă de C.P. (p. 291/5) nu ni se pare întemeiată, deoarece faptul că Pink n-a văzut în colecția Ruzicka și monede de tip Medieșu Aurit (p. 144/282) nu înseamnă că ele n-au existat în această descoperire, căci din cele 160 de tipuri diferite ale tezaurului numai 100 se găseau în colecția Ruzicka.

Informația cu privire la tezaurul de la Tg. Mureș (p. 291/8; 293) a fost preluată greșit de la K. Pink (*op. cit.*, p. 140/181), căci în NumK, XVI, 1917, p. 51, G[ohl Ödö]n a precizat că monedele respective provin dintr-o colecție din regiunea orașului Tg. Mureș și că ele au fost găsite, „după cum se afirmă, în comitatul Maramureș sau în apropierea lui”.

Inexactă este de asemenea informația, preluată de la K. Pink, *op. cit.*, p. 83, că moneda din colecția Dessewffy 807 ar fi fost găsită în județul Satu Mare (p. 291/10) deoarece Dessewffy nu indică locul descoperirii.

Piesa Dessewffy 1232 nu provine din Slovenské Nove Mesto (p. 291), ci din împrejurimile acestei localități.

Enunțul „după cum vom încerca să dovedim, aceste monede reprezintă cele mai sigure categorii de emisiuni geto-dace” (p. 294) l-ar fi angajat pe autor să

aducă argumente suplimentare în legătură cu atribuirea etnică a monedelor scyphate cu rondelă mare, dar în expunerea sa nu găsim nimic nou față de cele arătate în lucrările anterioare. Se știe, de altfel, că originea dacică a monedelor în discuție n-a fost contestată de nimeni.

La p. 295, unde sint prezentate trăsăturile generale ale monedelor scyphate, ar fi trebuit să se facă și trimiterile bibliografice cuvenite.

Nu rezultă la care lucrări se referă autorul în constatarea: „Trăsăturile comune la care ne-am referit, însemnând oarecum un gen de manifestare generală a triburilor dace din Transilvania și Banat, *au dus adesea* (sublinierea noastră), ...deși avem de a face cu tipuri diferite, la folosirea unor nume comune, ca »imitații de tip Hunedoara« (p. 295). Ar fi fost necesar să se indice bibliografia unde se folosește denumirea de „tip hunedorean“ atît pentru monedele din Transilvania, cît și pentru cele din Banat, deoarece în studiile anterioare, sub denumirea de „tip hunedorean“ sînt desemnate numai monedele scyphate cu rondelă mare, care nu sînt cunoscute în Banat.

În lista descoperirilor de la p. 297 au fost omise monedele găsite în împrejurimile Sibiului (*ActaMN*, VI, 1969, p. 86, nota 433, pl. XII/139—140). Moneda produsă pe pl. LX/1 nu provine din Sibiu, ci din împrejurimi (*ActaMN*, VI, 1969, pl. XII/139).

Prima informație privitoare la tetradrahmele de la Cugir provine de la E. A. Bielz (*AVSL*, XI, 1874, p. 462/4), nu de la C. Gooss (C.P., p. 297, nota 818).

Din descoperirile încadrate în grupa B (p. 299) a fost omisă moneda descoperită la Răhău (vezi E. A. Bielz, *loc. cit.*, p. 463, nota).

Piesa de pe pl. LX/5 e puțin probabil să provină de la Chereluș; acest tip nu este semnalat nici de K. Pink (*op. cit.*, p. 72) și n-a fost văzut nici de noi printre monedele tezaurului de la Chereluș (*SCN*, IV, 1968, p. 60 și urm.). De altfel, C.P. nici nu o pomeneste (p. 296—297) printre monedele de tip „Aiud-Cugir“.

Din textul lui E. A. Bielz (*loc. cit.*, p. 464—465) rezultă evident că analizele chimice se referă numai la tipul „Petelea“ și e exclusă orice posibilitate că ele ar putea include și tipul „Aiud-Cugir“ (vezi C.P., p. 300).

Moneda găsită la Craiova (Dessewffy 528) și cea cu loc de descoperire necunoscut (pl. LXIII/1) se deosebesc de piesele de la Toc atît în executarea aversului, cît și a reversului (vezi *ActaMN*, VI, 1969, p. 85); ele nu pot fi clasificate împreună cu cele de la Toc (p. 301, seria a; vezi și pl. LXIII/1 în comparație cu pl. LXIII/2).

Tipul „Toc-Chereluș“ este inconsistent (p. 307 și urm.), deoarece se includ sub această denumire două tipuri deosebite (vezi pl. LXVI/1—2, în comparație cu LXV/3—10).

Trebuia relevat (p. 303) că monedele din tezaurul de la Bozeș (p. 302) diferă prin greutate, diametru, compoziția metalului, precum și prin executarea aversului și a reversului de cele de la Rădulești și Sălașul de Sus (vezi T. Bălan. în *Sargetia*, IV, 1966, pl. I—IV, și C.P., pl. LXV); ele constituie deci o grupă bine individualizată în cadrul tipului „hunedorean“.

Faptul că pe moneda publicată de Forrer, *op. cit.*, p. 208, fig. 381 (găsită în fostul județ Turda), calul e executat spre stînga, nu justifică gruparea ei la un loc cu cele de la Sibișel (p. 305), de care se deosebește atît prin desenul aversului, cît și al reversului, aparținînd tipului de la Chereluș.

Din tezaurul de la Temeșești se mai păstrau în 1965 la Budapesta 129 de piese, nu numai „cîteva“, cum susține C.P. (p. 305). Trebuie relevat, de asemenea,



că patru dintre aceste monede erau argintate și una rebătută (vom reveni cu altă ocazie asupra acestui depozit monetar).

Monedele de la Temeșești (pl. LXIII/2, LXIV/1—7) se deosebesc prin numeroase detalii de pe avers și revers, prin dimensiunea și greutatea rondelui, precum și prin compoziția aliajului (Ö. Gohl, *NumK*, XV, 1916, p. 98 și urm.) de cele de la Rădulești (pl. LXIII/3—4, LXV/1—8), așa încît ele pot fi considerate ca o grupă aparte în cadrul monedelor scyphate.

Forrer, *op. cit.*, p. 210 (vezi și nota 1) la care face trimitere C.P. (p. 310, nota 881), vorbește nu despre 12 piese, ci despre „un mic depozit din care a achiziționat cca. 12 bucăți” (numărul e dat cu aproximație deoarece monedele erau în parte stricate și lipite în urma procesului puternic de oxidare). Forrer a reprodus nu două, ci trei piese (fig. 347, 348 și 381), toate de tip Chereleuș.

A fost omis tezaurul descoperit în nord-vestul Transilvaniei (p. 314), publicat de E. Chirilă — V. Lucăcel, *Ein dakischer Münzhort aus Nordwestsiebenbürgen. Beiträge zu Typologie und Umlauf der sogenannten Nachahmungen von Macedonia Prima Tetradrachmen in Dazien*, Zălau, 1970.

La p. 318, nota 903, ar fi trebuit citat și răspunsul nostru din *ActaMN*, VI, 1969, p. 90—91, la recenzia lui C.P.

Capitolul V. *Monetăria de tip roman republican din Dacia (Tilișca)* (p. 345—352) nu aduce argumente noi față de cele expuse de N. Lupu, B. Mitrea și M. Chițescu. Pentru alte păreri în această problemă vezi în *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 17, 1967, p. 129—131; în *Tezauru monetare în județul Satu-Mare*, Satu Mare, 1969, p. 29—30; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 196—198.

În nota 1014 (p. 346), C.P. susține că în studiul nostru din *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 209—228, am descoperit „exact după opt ani” concluziile sale publicate în *SCN*, III, 1960, p. 71, fără să facem „însă nici o aluzie la acest studiu...”. La o lectură mai atentă, C.P. ar fi putut observa că notele 78—79 din studiul nostru trimit la *IstRom*, I, p. 275, unde C. Daicoviciu a precizat că „Ieșirea din uzul comercial a monedei autohtone (tribale și a uniunilor tribale) și generalizarea pentru schimbul de mărfuri a monedei romane... reflectă o spargere a acestor unități și crearea unor formații social-politice mai mari” (p. 275, cf. și p. 282—283). Ideea se găsește într-o altă formulare la C.P.: „Gruparea diferitelor formațiuni tribale, dispersate pînă acum, face ca propriile lor monetării, folosite de fiecare în parte, să nu-și mai aibă utilitate și să nu mai corespundă cu noua formă de organizare social-politică și economică.” (*SCN*, III, 1960, p. 71). Se știe că tipărirea vol. I din *IstRom* a fost precedată de o largă dezbateră între 15 și 18 februarie 1960 (*Studii*, XIII, 3, 1960, p. 24), la care au participat aproape toți specialiștii din țară. În scopul acestor dezbateri s-a tipărit în 1959 *Tratatul de istoria României*, I, unde la p. 400 figurează textul citat mai sus din *IstRom*, I. Este deci evident că ideea a fost expusă de C. Daicoviciu înaintea lui C.P., care totuși n-a făcut nici o mențiune în acest sens. De altfel, constatarea că „locul monedei proprii este luat de denarul roman” (C.P., în *SCN*, III, 1960, p. 71, cf. și C.P. p. 345—347) se găsește și în lucrarea noastră din *Studii și cercetări științifice*, seria III, Cluj, VI, 1—2, 1955, p. 46: „Monedele ... romane republicane..., înlocuind toate monedele anterioare, domină atît schimbul intern, cît și schimbul extern. Ridicarea denarului roman la rangul de «monedă universală» a atras după sine închiderea monetărilor anterioare”. (Cf. și *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 226).

Ștanța de la Pecica (p. 347), fiind ușor concavă, trebuie să fi servit pentru emiterea de monede dacice scyphate cu rondelă mare și nu pentru emiterea de denari romani. Ea nu poate fi grupată la un loc cu cele de la Tilișca (*ActaMN*, VIII, 1971, p. 477—478).

În nota 1034 trebuia arătat că Ö. Gohl (*NumK*, I, 1902, p. 33, III, 1904, p. 77) este primul care a semnalat că s-au emis în Dacia imitații ale denarului roman republican (cf. *BSNR*, XV, 1920, p. 75).

La Muzeul de istorie din Cluj-Napoca nu este nici o monedă cu legenda ΚΟΣΩΝ; este deci greșită indicația lui C.P., nota 1038, că s-ar păstra aici zece exemplare.

Ar fi fost util să se precizeze care sînt acele „numeroase” monede de aur și de argint emise de Brutus cu monogramă identică celei de pe moneda cu legenda ΚΟΣΩΝ (p. 355), avînd în vedere că la H. A. Grueber, *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, II, London, 1910, această monogramă nu figurează pe nici un denar sau *aureus* roman.

Prezentarea descoperirilor de monede ΚΟΣΩΝ (p. 354) nu este completă: 1. N-au fost folosite documentele publicate de S. Jakó (*ActaMN*, III, 1966, p. 103—119; V, 1968, p. 433—443 și VIII, 1971, p. 439—445), din care rezultă că s-au găsit monede ΚΟΣΩΝ la Grădiștea Muncelului (cf. *SCIV*, 23, 1972, 2, p. 193). 2. A fost omisă moneda ΚΟΣΩΝ găsită la Orăștie, publicată de Ö. Gohl (*NumK*, XIV, 1915, p. 84). 3. Nu sînt menționate descoperirile de la Firtușu, Frumușița și Brezoi (*SCIV*, 23, 1972, p. 195).

Teza că monedele ΚΟΣΩΝ au fost bătute în Transilvania (p. 356) nu a fost expusă de J. F. Neigebaur, în *Dacien...*, lucrare la care face trimitere C.P. (nota 1068), ci în *Alcune medaglie d'oro della collezione Esterhassi ed osservazioni sulle monete conosciute sotto il nome di ΚΟΣΩΝ*, în *Memorie numismatiche...* D. Diamilla, Roma, 1847.

Autorul nu citează serii monetare care să justifice afirmația: „Avem dovada că ștanțele monetare erau întrebuințate pînă la completa lor epuizare” (p. 373).

Cu privire la problemele puse cu ocazia publicării tezaurilor de la Dumbrăveni și reluate de C.P. (p. 378, 185 și urm.), vezi recenzia noastră din *SCIV*, 21, 3, 1970, p. 523—525.

Negarea aplicării procedului turnării în emiterea monedelor daco-getice (C.P., p. 374—376) este contrazisă de E. Stoicovici, *Efecte structural-texturale la monedele antice obținute prin batere*, predat pentru publicare în *SCIVA*, 1976.

Precizarea că emisiunile din Dacia nu reprezintă „o formă numoidală a mărfii bani” (p. 382), ci corespund tuturor cerințelor pentru a fi considerate ca monede, a fost făcută în lucrarea noastră din *Numismatický Sborník*, V, 1958, p. 21, pe care autorul n-o citează însă, deși îi era binecunoscută, de vreme ce a recenzat-o.

„Arcul se întilnește... la Tulgheș..., dar nu lipsește nici pe alte piese din zona Tisei (Pink, 373; De la Tour 9716)” (p. 386). Dar piesa dată de K. Pink sub acest număr este o monedă divizionară, fără arc și fără loc de descoperire (= Dessewffy 287). Nu sînt semnalate în literatură monede cu arc din această zonă.

Afirmația: „Nu apar deocamdată în Dacia triskeles... și cornul de lună” (p. 391) nu este exactă, deoarece *triskeles* este atestat la Șilindia (E. Chirilă..., *op. cit.*, nr. 581), iar cornul de lună este cunoscut în tezaurul din Banat (K. Pink, *op. cit.*, p. 44/35—36, fig. 442).

Combi-na-țiile de linii de pe piesele „de tip Inotești-Răcoasa” nu pot fi, credem, considerate ca reprezentând „o pasăre” (p. 392) copiată „de pe aversul monedelor Alexandru-Filip al III-lea, sau chiar de pe imitațiile acestora”, cum susține C.P. (p. 392; cf. pl. L/11, 13, 15 și p. 251/26 și urm.), căci este puțin probabil ca gravorii care au avut ca model monedele de tip Virteju-București și tetradrahmele thasiene să fi adăugat într-o formă atît de stilizată un motiv ornamental de pe un al treilea tip, care era în acel timp foarte rar în circulație.

Cele susținute la p. 396: „credem că nu ne îndepărtăm prea mult de adevăratul sens al scopului pentru care s-au aplicat mai multe incizii pe o singură piesă, atunci cînd le socotim semne suplimentare de verificare a metalului” se găsesc formulate în lucrarea noastră (AAC, VIII, 1966, p. 95): „die Münzen waren also so lange Zeit benutzt, dass die ersten Einhiebe völlig oxydiert waren und eine neue Überprüfung notwendig wurde”.

Nu se poate stabili o legătură directă între decăderea puterii celtice și trecerea la emiterea monedelor scyphate, cum susține C.P. (p. 416: „Această schimbare pe plan numismatic indică de asemenea, în mod clar, o decădere treptată a celților și o ridicare pe plan politic și economic a triburilor geto-dace, care recuceresc teritoriile ocupate vremelnice de celți”), dat fiind că în teritoriile ocupate de celți în nord-vestul Transilvaniei și în zona Mureș—Tîrnave nu cunoaștem descoperiri monetare daco-getice care să indice existența unui centru de emitere după 150 î.e.n. O densitate mai mare a monedelor scyphate cu rondelă mare se constată numai în zonele unde lipsesc descoperirile celtice.

M. Roska, la care se referă C.P., nota 1280, a preluat la rîndul său de la B. Cserni, *Alsófehér vármegye monográfiája*, II/1, Aiud, 1901, p. 76, informația despre descoperirea de la Craiva. Cserni precizează însă că monedele s-au găsit în „apropierea” locului unde a ieșit la iveală depozitul de obiecte celtice („ugyanazon hely közelében”), nu „tot acolo, adică pe același, loc” cum scrie C.P. (p. 417).

Monedele de tip Chereluș nu ne transmit elemente de pe tipurile „călărețul ce duce un copac” și „călărețul cu litera B” (vezi C.P., p. 421); unele trăsături de pe aversul acestora pot fi sesizate numai pe monedele de la Toc (a se compara pl. LXVI/3—10, XVI—XVII, XIX și LXVI/1—2).

Continuitatea stilistică nu impune în mod necesar o continuitate etnică, deoarece influențe de ordin stilistic și tipologic se pot transmite de la o populație la alta. Din acest considerent afirmația lui C.P. (p. 423) nu este convingătoare. Participarea daco-getilor la ambele faze de emitere a fost dovedită prin alte argumente.

Concluziile privind teritoriul locuit de diferitele triburi sau uniuni de triburi și tipurile monetare ce le sînt atribuite (p. 430 și urm.) sînt discutabile; C.P. ar fi trebuit să aibă în vedere și să-și precizeze poziția față de harta întocmită de I. I. Russu (anexată la *Limba traco-dacilor*, ed. II, București, 1967), pe care unele dintre triburile daco-getice ocupă alte teritorii decît cel indicat de C. Preda.

Din categoria descoperirilor monetare „cu tipul neprecizat” (p. 433 și urm.) trebuie excluse următoarele: piesa de la Doștat (p. 434/24), păstrată la Budapesta și reprodusă de K. Pink (*op. cit.*, p. 34, pl. I/14); moneda de la Năsal (p. 435/36), care, pe baza trimiterilor făcute de M. Roska, poate fi identificată ca făcînd parte din seria celor denumite de K. Pink „Baumreiter” = „călărețul cu copac” (*ActaMN*, VI, 1967, p. 73, nota 258) și piesele din tezaurul de la Petroșani (p. 435/44), descrise de C. Gooss în *AVSL*, XIV, 1877, p. 68, 78—79.

Tezaurul de la Galeș (p. 434/27) a fost găsit nu la „punctul Frumoase”, cum scrie C.P., ci pe „muntele Frumoasa” (OTTÉ, XII, 1887, p. 190/201); indicația topografică prezintă interes dat fiind că nu sînt atestate descoperiri de monede dacice în această regiune de munte.

În legătură cu imitația „de tip Filip al II-lea, de factură celtică de la Dunărea de Mijloc” (p. 437/B. 1), trebuia precizat că este o emisiune specifică pentru Noricum (K. Pink, *op. cit.*, p. 112—113).

Piesa de la Văliug (p. 437/3), deși unicat, poate fi încadrată, pe baza reversului și a contramărcii, între emisiunile din Banat (*ActaMN*, V, 1968, p. 39).

Însuși titlul articolului lui B. Mitrea, *Un tezaur cu monede dace descoperite la București...*, ne-a îndreptățit, credem, să considerăm în lucrarea noastră Bucureștiul ca loc de descoperire. La p. 291, B. Mitrea precizează chiar că „punctul în care s-a făcut descoperirea monetară este situat la hotarul comunelor Bragadiru și Virteju, la circa 1,5 km Nord de linia de centură a Bucureștiului”, așa încît nu este justificată rectificarea lui C.P. (p. 437/C. 1), care susține că tezaurul a fost găsit „în localitatea Virteju” (sublinierea noastră).

Rectificările și observațiile noastre privesc, desigur, numai unele aspecte ale multiplelor probleme abordate în *Monedele geto-dacilor*, căci n-am avut acces la multe dintre colecțiile studiate de C.P. și nici nu ne-au stat la dispoziție toate lucrările citate. Cele expuse arată însă că materialul prezentat în această monografie, ca și concluziile teoretice, pot fi utilizate, în unele cazuri, numai după o verificare prealabilă. Lucrarea are meritul de a pune la îndemîna cercetătorilor informații aproape complete și poate constitui un punct de plecare pentru o monografie și un repertoriu colectiv al monedelor geto-dacice.

IODITA WINKLER

# BEMERKUNGEN UND BERICHTIGUNGEN ZU DIE MÜNZEN DER GETO-DAKER, von C. Preda, București, 1973

(Zusammenfassung)

Es wird gezeigt, dass in der *Geschichte der Forschung* eine Reihe von Arbeiten nicht erwähnt sind und dass manche Angaben entweder unvollständig oder fehlerhaft sind. *Die wirtschaftlichen und sozialpolitischen Bedingungen zum Erscheinen der Münze bei den Geto-Dakern* werden für den inner- und den ausserkarpatischen Raum nicht gesondert behandelt, so dass nicht erklärt wird, worauf sich die Theorie des Verfassers stützt, wenn er behauptet, dass im innerkarpatischen Raum die örtliche Münzprägung etwa ein halbes Jahrhundert später beginnt als im ausserkarpatischen.

Manche Gedanken und Schlussfolgerungen werden von Verfassern übernommen, die nicht immer in den Anmerkungen genannt werden, andere sind nicht genügend dokumentiert oder im Widerspruch zu den wirtschaftlichen und sozialen Bedingungen und den historischen Ereignissen.

Fehlerhafte oder unvollständige Angaben werden für folgende Funde vorgelegt: von Criciova, Lugoj Umgebung, Mireșu-Mare, Bács Umgebung, Esseg, Mitrovica, Sarkad, Fertőrákos, Doștat, Năsal, Slankamen, Reșița, Feleac, „Juncad“-Sighetul Marmăției, Sopron, Turulung, Agrișul Mare, Șilindia, Petroșani, Galeș, Văliug, Rozavlea, Turda, Slovenské Nove Mesto, Andrid, Bunești, Lușca, Sadova, „Tg. Mureș“ (Sammlung), Cugir, Chereuș, Petelea, Craiova, Temeșești, Pecica und Craiva. Nicht erwähnt sind die Funde von Virșeș, aus der Umgebung von Sibiu, aus Răhău, sowie die Münztypen: W-Reiter, Reiter mit Gallierkopf und die Scheidemünze mit Vogelpferd.

Was den Unterschied zwischen gegossenen und geschlagenen Münzen betrifft, verweisen wir auf E. Stoicovici, in *SCIVA*, 1976.